

Δ Ι Ε Θ Ν Ε Σ Μ Π Ε Σ Τ Σ Ε Λ Ε Ρ

IRENE VALLEJO

Πάπυρος

Η περιπέτεια του βιβλίου
από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα

Μετάφραση Κλεοπάτρα Ελαιοτριβιάρη

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
----------------	----

Ι . Η ΕΛΛΑΔΑ ΟΡΑΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η πόλη των απολαύσεων και των βιβλίων	25
Αλέξανδρος: ο κόσμος δεν είναι αρκετός	30
Ο Μακεδόνας φίλος	36
Ισορροπία στο χείλος της αβύσσου: η Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της Αλεξάνδρειας	44
Ιστορίες υπόγειου πάθους	74
Δερματο-γραφίες	88
Υπόθεση για ντετέκτιβ	102
Το μυστήριο και η δύση του Ομήρου	104
Ο χαμένος κόσμος της προφορικότητας: μια ταπισερί από αντιπτήσεις	110
Η ειρηνική επανάσταση του αλφάβητου	134
Φωνές που βγαίνουν από την ομίχλη, αβέβαιοι καιροί	145
Μαθαίνοντας να διαβάζουμε σκιές	156
Η επιτυχία των ατίθασων λέξεων	162
Το πρώτο βιβλίο	164
Τα κινητά βιβλιοπωλεία	169
Η θρησκεία του πολιτισμού	175
Ένας άντρας με εκπληκτική μνήμη και μια ομάδα πρωτοπόρων κοριτσιών	179
Εκείνες που υφαίνουν τις ιστορίες	197
Ο άλλος είναι εκείνος που μου διηγείται την ιστορία μου	215
Το δράμα του γέλιου και η οφειλή μας προς τα σκουπίδια	232

Μια σχέση πάθους με τις λέξεις	242
Το δηλητήριο των βιβλίων. Η ευθραυστότητά τους	261
Οι τρεις καταστροφές της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας	269
Σωσίβιες λέμβοι και μαύρες πεταλούδες	287
Έτσι αρχίζουμε να είμαστε τόσο παράξενοι	302

II. ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Μια κακόφημη πόλη	311
Η λογοτεχνία της ήπιας	318
Το αόρατο κατώφλι της δουλείας	332
Στην αρχή ήταν τα δέντρα	340
Φτωκοί συγγραφείς, πλούσιοι αναγνώστες	342
Μια νεαρή οικογένεια	358
Βιβλιοπώλης: ένα επικίνδυνο επάγγελμα	369
Παιδική ηλικία και επιτυχία των βιβλίων με σελίδες	390
Δημόσιες βιβλιοθήκες στα υδάτινα παλάτια	407
Δύο Ίβηρες: ο πρώτος θαυμαστής και ο ώριμος συγγραφέας	418
Ερκουλάνεουμ: η καταστροφή που συντηρεί	423
Ο Οβίδιος συγκρούεται με τη λογοκρισία	429
Η γλυκιά αδράνεια	434
Ταξίδι στο εσωτερικό των βιβλίων και η ονοματοδοσία τους	438
Τι θα πει κλασικό;	446
Κανόνας: η ιστορία ενός καλαμιού	457
Θραύσματα γυναικείων φωνών	471
Ό,τι φάνταζε αιώνιο αποδείχτηκε εφήμερο	477
Τόλμησε να θυμηθείς	488
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Οι ήησημονημένοι, οι ανώνυμες	493
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	499
ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΛΗ ΤΟΥ ΠΑΠΥΡΟΥ	503
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	507
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	535

I

Η ΕΛΛΑΔΑ ΟΡΑΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η πόλη των απολαύσεων και των βιβλίων

1

Η γυναίκα του εμπόρου, νεαρή και βαριεστημένη, κοιμάται μοναχή της. Πάνε δέκα μήνες που εκείνος σάλπαρε από το νησί της Κω με προορισμό την Αίγυπτο, κι από τότε δεν έχει έρθει ούτε ένα γράμμα από τη χώρα του Νείλου. Εκείνη είναι δεκαεφτά χρονών, ακόμη δεν έχει κάνει παιδιά και δεν αντέχει τη μονοτονία της ζωής στον γυναικωνίτη, περιμένοντας κάτι να συμβεί, κλεισμένη στο σπίτι για να αποφύγει τα κουτομπολιά. Δεν έχει πολλά να κάνει. Το να βασανίζει τις σκλάβες έμοιαζε διασκεδαστικό στην αρχή, αλλά δεν αρκεί για να γεμίσει τις μέρες της. Γι' αυτό χαίρεται όταν δέχεται επισκέψεις από άλλες γυναίκες. Δεν έχει σημασία ποιος χτυπάει την πόρτα, εκείνη χρειάζεται απεγνωσμένα να ξεχαστεί, αφού οι ώρες δεν περνούν, βαριές σαν μολύβι.

Μια σκλάβα ανακοινώνει την άφιξη της γριάς Γρυλλίδας. Η γυναίκα του εμπόρου ετοιμάζεται για λίγες στιγμές διασκέδασης: η γριά παραμάννα της είναι αθυρόστομη και ξεστομίζει πολύ χαριτωμένα αισχρόλογα.

«Καλώς τη βάγια μου τη Γρυλλίδα! Μήνες έχω να σε δω στο σπιτικό μου».

«Ξέρεις ότι ζω μακριά, κόρη μου, κι είμαι πιο αδύναμη κι από μια μύγα».

«Καλά, καλά» λέει η γυναίκα του εμπόρου «εσύ έχεις ακόμη αρκετές δυνάμεις για να στριμώξεις πάνω από έναν».

«Άσε τα χωρατά!» απαντάει η Γρυλλίδα «αυτά είναι για εσάς τα κοριτσόπουλα».

Μ' ένα κακόβουλο χαμόγελο, έπειτα από πονηρές εισαγωγές, η γριά ξεστομίζει τελικά εκείνο που είχε έρθει να πει. Ένας ρωμαλέος κι όμορ-

φος νέος που έχει κερδίσει δύο φορές το βραβείο στην πάλη στους Ολυμπιακούς Αγώνες έχει βάλει στο μάτι τη γυναίκα του εμπόρου, την ποθεί σαν τρελός και θέλει να γίνει εραστής της.

«Μη θυμώνεις κι άκου την πρόταση. Το κεντρί του πάθους έχει καρφωθεί στη σάρκα του. Άσε τον εαυτό σου να γευτεί λίγες στιγμές χαράς. Θα κάθεσαι εδώ να περιμένεις με σταυρωμένα τα χέρια;» ρωτάει προκλητικά η Γρυλλίδα. «Μέχρι να πάρεις μπρος εσύ, θα 'χεις γεράσει και το σφρίγος σου θα 'χει θαφτεί κάτω από στάχτες».

«Πάψε, πάψε...»

«Και τι δουλειά κάνει ο άντρας σου στην Αίγυπτο; Δεν σου γράφει, σ' έχει ξεχασμένη και βάζω στοίχημα πως θα 'χει ξεδιψάσει τα χείλη του σ' άλλη κούπα».

Για να κάμψει και την τελευταία αντίσταση της νεαρής γυναίκας, η Γρυλλίδα περιγράφει εύλωτα όλα όσα έχει να προσφέρει η Αίγυπτος, και ιδιαίτερα η Αλεξάνδρεια, στον ακάριστο σύζυγο που είναι μακριά: πλούτη, τη μαγεία του πάντα θερμού και αισθησιακού κλίματος, γυμναστήρια, θεάματα, πλήθος φιλοσόφων, βιβλία, χρυσό, κρασί, εφήβους και τόσες ελκυστικές γυναίκες όσα και τ' άστρα που λάμπουν στον ουρανό.

Έκανα μια ελεύθερη απόδοση της αρχής ενός σύντομου ελληνικού θεατρικού έργου που γράφτηκε τον 3ο π.Χ. αιώνα με έντονα στοιχεία της καθημερινότητας. Μικρά έργα όπως αυτό σίγουρα δεν προσφέρονταν για θεατρικές παραστάσεις παρά μόνο για δραματοποιημένη αφήγηση. Χιουμοριστικά, κάποιες φορές ακόλαστα, ανοίγουν παράθυρα σε έναν κόσμο απαγορευμένο γεμάτο μαστιγωμένους σκλάβους και συγγούς αφέντες, προξενήτρες, μπτέρες στα πρόθυρα της απόγνωσης εξαιτίας των έφηβων τέκνων τους ή γυναίκες ανικανοποίητες σεξουαλικά. Η Γρυλλίδα είναι μία από τις πρώτες προξενήτρες στην ιστορία της λογοτεχνίας, μια επαγγελματίας με τα όλα της, που γνωρίζει τα μυστικά της δουλειάς και στοχεύει, δίχως να διστάζει, στο πιο ευαίσθητο σημείο των θυμάτων της: τον οικουμενικό φόβο των γηρατειών. Ωστόσο, παρά τη φοβερή της κατασοσύνη, η Γρυλλίδα τούτη τη φορά αποτυγχάνει. Ο διάλογος τελειώνει με τις τρυφερές βλαστήμιες της κοπέλας, που είναι πιστή στον απόντα σύζυγό της, εκτός κι αν δεν

θέλει να υποστεί τις τρομερές συνέπειες της μοιχείας. «Έχεις ξεκουτιάνει;» ρωτάει η σύζυγος του εμπόρου τη Γρυλλίδα και, ταυτόχρονα, την παρηγορεί προσφέροντάς της κρασί.

Πλάι στο χιούμορ και το ανάλαφρο ύφος, το κείμενο έχει ενδιαφέρον γιατί μας αποκαλύπτει την εικόνα που είχαν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης για την Αλεξάνδρεια: την πόλη των απολαύσεων και των βιβλίων· την πρωτεύουσα του σεξ και του λόγου.

2

Ο μύθος της Αλεξάνδρειας δεν έπαψε να θεριεύει. Δύο αιώνες αφότου γράφτηκε ο διάλογος της Γρυλλίδας με την κόρη που δεν υπέκυψε στον πειρασμό, η Αλεξάνδρεια ήταν το σκηνικό στο οποίο εκτυλίχθηκε ένας από τους μεγαλύτερους μυθικούς έρωτες όλων των εποχών: η ιστορία αγάπης ανάμεσα στην Κλεοπάτρα και τον Μάρκο Αντώνιο.

Η Ρώμη, η οποία την εποχή εκείνη είχε εξελιχθεί στο σημαντικότερο κέντρο της αυτοκρατορίας της Μεσογείου, ήταν ακόμη ένας λαβύρινθος από λασπωμένους και σκοτεινούς φιδογουριστούς δρόμους όταν ο Μάρκος Αντώνιος αποβιβάστηκε για πρώτη φορά στην Αλεξάνδρεια. Ξαφνικά, είχε μεταφερθεί σε μια πόλη μεθυστική, της οποίας τα παλάτια, οι ναοί, οι φαρδιές λεωφόροι και τα μνημεία ακτινοβολούσαν μεγαλοπρέπεια. Οι Ρωμαίοι ένιωθαν σιγουριά για τη στρατιωτική τους δύναμη και για το μέλλον, αλλά δεν μπορούσαν να συναγωνιστούν τη σαγήνη του χρυσού παρελθόντος και της παρακμάζουσας πολυτέλειας. Με ένα μείγμα έξαψης, περηφάνιας και στρατηγικών υπολογισμών, ο ισχυρός στρατηγός και η τελευταία βασίλισσα της Αιγύπτου οικοδόμησαν μια πολιτική και σεξουαλική συμμαχία που σκανδάλισε τους συντηρητικούς Ρωμαίους. Το αποκορύφωμα της προκλητικότητας ήταν οι φήμες ότι ο Μάρκος Αντώνιος σκόπευε να μεταφέρει την πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Αλεξάνδρεια. Εάν το ζεύγος είχε κερδίσει τον πόλεμο για τον έλεγχο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ίσως σήμερα να κατακλύζαμε την Αίγυπτο ως τουρίστες για να φωτογραφηθούμε στην Αιώνια Πόλη, με το Κολοσσαίο και τις ρωμαϊκές αγορές της.

Όπως ακριβώς και η πόλη της, η Κλεοπάτρα ενσαρκώνει αυτή την ιδιαίτερη μείξη της κουλτούρας και του αισθησιασμού της Αλεξάνδρειας. Κατά τον Πλούταρχο, στην πραγματικότητα η Κλεοπάτρα δεν ήταν καλλονή. Οι άνθρωποι δεν έστεκαν να την κοιτούν αποσβολωμένοι όταν περνούσε από μπροστά τους. Ωστόσο ξεχειλίζει γοητεία, ευφυΐα και ευγλωττία. Το πχόχρωμα της φωνής της είχε τέτοια γλύκα που έμενε χαραγμένο στ' αυτιά όσων την άκουγαν. Και η γλώσσα της, συνεχίζει ο ιστορικός, προσαρμοζόταν στη γλώσσα που επέλεγε σαν μουσικό όργανο με πολλές χορδές. Μπορούσε να συνομιλεί χωρίς διερμηνείς με Αιθίοπες, Εβραίους, Άραβες, Σύριους, Μήδους και Πάρθους. Οξυδερκής, καλά ενημερωμένη, σημείωσε αρκετές νίκες κυνηγώντας την εξουσία εντός και εκτός των συνόρων της χώρας της, αν και έχασε την καθοριστική μάχη. Το πρόβλημά της είναι ότι μίλησαν για εκείνη μόνο οι αντίπαλοί της.

Και σε αυτή τη θεαλλώδη ιστορία παίζουν σημαντικό ρόλο τα βιβλία. Όταν ο Μάρκος Αντώνιος θεωρούσε ότι ήταν ένα βήμα πριν από την κυριαρχία σε ολόκληρο τον κόσμο, θέλησε να θαμπώσει την Κλεοπάτρα με ένα σπουδαίο δώρο. Ήξερε ότι ο χρυσός, τα κοσμήματα ή τα συμπόσια δεν θα κατόρθωναν να εξασφαλίσουν το έκθαμβο βλέμμα της ερωμένης του, εφόσον ήταν συνηθισμένη να τα απολαμβάνει καθημερινά. Μια φορά, έπειτα από ένα ολονύχτιο μεθύσι, με μια κίνηση επιδεικτικής προκλητικότητας, εκείνη είχε διαλύσει ένα μαργαριτάρι γιγαντιαίων διαστάσεων και το είχε πει. Γι' αυτό, ο Μάρκος Αντώνιος επέλεξε ένα δώρο που η Κλεοπάτρα δεν θα μπορούσε να περιφρονήσει με μια έκφραση πλήξης: απόθεσε στα πόδια της διακόσιες χιλιάδες τίτλους για τη Μεγάλη Βιβλιοθήκη. Στην Αλεξάνδρεια, τα βιβλία πυροδοτούσαν τα πάθη.

Δύο συγγραφείς που έφυγαν τον 20ό αιώνα έγιναν οδηγοί μας στα σοκάκια της πόλης, προσθέτοντας μερικές ακόμα στρώσεις πατίνας στον μύθο της Αλεξάνδρειας. Ο Κωνσταντίνος Καβάφης ήταν ένας δημόσιος υπάλληλος ελληνικής καταγωγής που εργάστηκε για τη βρετανική διοίκηση της Αιγύπτου, χωρίς ποτέ να ανέλθει στην ιεραρχία, στην υπηρεσία Αρδεύσεων του υπουργείου Δημοσίων Έργων. Τα βράδια βυθιζόταν σε έναν κόσμο γεμάτο απολαύσεις, κοσμοπολίτικο αέρα

και διεθνή αλπτεία. Γνώριζε σαν την παλάμη του χεριού του τον δαίδαλο των αλεξανδρινών μπουρδέλων, μοναδικό καταφύγιο για την ομοφυλοφιλία του «λίαν απαγορευμένη και περιφρονημένη», όπως έγραψε ο ίδιος. Ο Καβάφης υπήρξε φανατικός αναγνώστης των κλασικών και ποιητής σχεδόν στα κρυφά.

Στα γνωστά πλέον σήμερα ποιήματά του αναβιώνουν πραγματικά και πλασματικά πρόσωπα που έζησαν στην Ιθάκη, την Τροία, την Αθήνα ή το Βυζάντιο. Άλλα ποιήματα, φαινομενικά πιο προσωπικά, ρίχνουν φως, μέσα από την ειρωνεία και την αναίδεια, στο βίωμα της ωριμότητάς του: τη νοσταλγία της νιότης, τη μαθητεία στην πδονή ή την αγωνία για το πέρασμα του χρόνου. Η θεματική διάκριση είναι στην πραγματικότητα τεχνητή. Το παρελθόν μέσα από τα διαβάσματα και τη φαντασία του συγκινούσαν τον Καβάφη όσο και οι αναμνήσεις του. Καθώς περιδιάβαζε στους δρόμους της Αλεξάνδρειας, ένιωθε την ιστορία της αρχαίας πόλης να πάλλεται κάτω από την πραγματική πόλη. Μολονότι η Μεγάλη Βιβλιοθήκη δεν υπήρχε πια, ο απόηχος, οι ψίθυροι και το βουπτό της εξακολουθούσαν να δονούν την ατμόσφαιρα. Για τον Καβάφη, εκείνη η τεράστια κοινότητα φαντασμάτων ανακαταλάμβανε τους κύριους δρόμους της πόλης, εκεί όπου μοναχικοί και βασιανισμένοι πλανιούνταν οι ζωντανοί.

Οι χαρακτήρες του Αλεξανδρινού *Κουαρτέτου*, η Τζαστίν, ο Ντάρλι και κυρίως ο Μπαλτάζαρ, που λέει πως τον είχε γνωρίσει, θυμούνται διαρκώς τον Καβάφη, «τον γέροντα ποιητή της πόλης». Με τη σειρά τους, τα τέσσερα μυθιστορήματα του Λόρενς Ντάρελ, που ήταν από εκείνους τους Εγγλέζους που ο πουριτανισμός και το κλίμα της χώρας τους τους έκαναν να ασφυκτιούν, διευρύνουν την ερωτική και λογοτεχνική αντίληψη του αλεξανδρινού μύθου. Ο Ντάρελ γνώρισε την πόλη τα ταραχώδη χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, όταν η Αίγυπτος τελούσε υπό την κατοχή βρετανικών στρατευμάτων και αποτελούσε επίκεντρο κατασκοπίας, συνωμοσιών και, όπως πάντα, απολαύσεων. Κανείς δεν περιέγραψε με μεγαλύτερη ακρίβεια τα χρώματα και τον τρόπο με τον οποίο η Αλεξάνδρεια ξυπνούσε τις αισθήσεις. Την αμείλικτη σιωπή και τον ψηλό καλοκαιρινό ουρανό. Το τσουρούφλισμα του ήλιου. Το φωτεινό μπλε της θάλασσας, τους κυματοθραύστες, την κίτρινη ακτή. Στο

εσωτερικό, τη λίμνη Μαρεώτιδα, που κάποιες φορές μοιάζει θολή σαν αντικατοπτρισμός. Ανάμεσα στα νερά του λιμανιού και της λίμνης, αμέτρητοι δρόμοι όπου συγκεντρώνονται η σκόνη, οι ζιπιάνοι και οι μύγες. Φοίνικες, πολυτελή ξενοδοχεία, χασίς, μέθη. Ο ξηρός αέρας φορτωμένος ηλεκτρισμό. Δειλινά στο χρώμα του λεμονιού και της βιολέτας. Πέντε φυλές, πέντε γλώσσες, καμιά δεκαριά θρησκείες, η αντανάκλαση πέντε στόλων στο λιγδιασμένο νερό. Στην Αλεξάνδρεια, γράφει ο Ντάρρελ, η σάρκα ξυπνάει και νιώθει τα κάγκελα της φυλακής.

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος ισοπέδωσε την πόλη. Στο τελευταίο μυθιστόρημα του *Κουαρτέτου*, η Κλέα περιγράφει ένα μελαγχολικό τοπίο. Τα τανκ ακινητοποιημένα στις ακτές σαν σκελετοί δεινοσαύρων, τα μεγάλα κανόνια σαν πεσμένα δέντρα κάποιου απολιθωμένου δάσους, οι βεδουίνοι αποπροσανατολισμένοι ανάμεσα στις εκρηκτικές νάρκες. Η πόλη, που ήταν πάντα διεστραμμένη, μοιάζει τώρα ένα τεράστιο δημόσιο ουρητήριο – καταλήγει. Ο Λόρενς Ντάρρελ δεν επέστρεψε ποτέ στην Αλεξάνδρεια μετά το 1952. Η εβραϊκή και ελληνική κοινότητα που αριθμούσαν χιλιάδες μέλη τράπηκαν σε φυγή μετά την Κρίση του Σουέζ που σηματοδότησε το τέλος μιας εποχής στη Μέση Ανατολή. Ταξιδιώτες που έρχονται από την πόλη μου λένε ότι η κοσμοπολίτικη και αισθησιακή πόλη ζει πια μόνο στις σελίδες των βιβλίων.

Αλέξανδρος: ο κόσμος δεν είναι αρκετός

3

Δεν υπάρχει μόνο μία Αλεξάνδρεια. Μια σειρά πόλεων με το όνομα αυτό σηματοδοτούν το πέρασμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου από τη σημερινή Τουρκία μέχρι τον Ινδό ποταμό. Οι διαφορετικές γλώσσες παραμόρφωσαν τον αρχικό ήχο, αλλά κάποιες φορές διακρίνεται ακόμη η μακρινή μελωδία. Αλεξανδρέτα, Ισκεντερούν στα τουρκικά. Αλεξάνδρεια η εν Καρμανία, το σημερινό Κερμάν, στο Ιράν. Η Αλεξάνδρεια η Μαργιανή, το σημερινό Μερβ, στο Τουρκμενιστάν. Η Αλεξάνδρεια

Εσχάτη, σαν να λέμε η Αλεξάνδρεια του Τέλους του Κόσμου, η σημερινή Χουτζάντ στο Τατζικιστάν. Η Βουκεφάλα Αλεξάνδρεια, η πόλη που ιδρύθηκε στη μνήμη του αλόγου που συνόδευε τον Αλέξανδρο από παιδί, που ύστερα ονομάστηκε Τζελαπούρ, στο Πακιστάν. Ο πόλεμος του Αφγανιστάν μάς εξοικείωσε και με άλλες αρχαίες Αλεξάνδρειες: το Μπαγκράμ, η Χεράτ, η Κανταχάρ. Ο Πλούταρχος διηγείται ότι ο Αλέξανδρος ίδρυσε εβδομήντα πόλεις. Ήθελε να αφήσει το ίχνος του, σαν εκείνα τα παιδιά που γράφουν το όνομά τους στους τοίχους ή στις πόρτες στις δημόσιες τουαλέτες («Πέρασα κι εγώ από εδώ». «Εγώ νίκησα εδώ».) Ο άτλαντας είναι ο διευρυμένος τοίχος όπου ο κατακτητής κατέγραφε ξανά και ξανά τις αναμνήσεις του.

Η παρόρμηση που κινητοποιούσε τον Αλέξανδρο, η αιτία της παραφοράς του, ικανή να τον παρασύρει σε μια εκστρατεία για την κατάκτηση του κόσμου 25.000 χιλιόμετρα μακριά, ήταν η δίψα για δόξα και θαυμασμό. Πίστευε βαθιά τους μύθους για τους ήρωες, κι όχι μόνο αυτό, τους ένιωθε δίπλα του και τους ανταγωνιζόταν. Είχε έναν εμμονικό δεσμό με το πρόσωπο του Αχιλλέα, του πιο δυνατού και φοβερού πολεμιστή της ελληνικής μυθολογίας. Τον είχε επιλέξει από παιδί, όταν ο δάσκαλός του ο Αριστοτέλης τού δίδαξε τα ομηρικά έπη, κι εκείνος ονειρευόταν να του μοιάσει. Ένιωθε για εκείνον τον ίδιο θαυμασμό και το ίδιο πάθος με εκείνον που νιώθουν τα σημερινά παιδιά για τα ινδάλματά τους από τον χώρο του αθλητισμού. Λέγεται ότι ο Αλέξανδρος κοιμόταν πάντα με την *Ιλιάδα* στο πλάι του κι ένα μαχαίρι κάτω από το μαξιλάρι του. Η εικόνα μάς κάνει να χαμογελάμε, σκεφτόμαστε ένα αγόρι που αποκοιμείται με ένα άλμπουμ με αυτοκόλλητα ανοικτό πάνω στο κρεβάτι του και ονειρεύεται ότι κερδίζει το πρωτάθλημα μέσα στις ξέφρενες κραυγές του πλήθους.

Μόνο που ο Αλέξανδρος κατάφερε να πετύχει τα πιο τρελά του όνειρα. Το χρονικό των κατακτήσεών του, σε οκτώ μόλις χρόνια –Ανατολία, Περσία, Αίγυπτος, Κεντρική Ασία, Ινδία– τον εκτοξεύει στην κορυφή των πολεμικών κατορθωμάτων. Μπροστά του, ο Αχιλλέας, που άφησε την τελευταία του πνοή προσπαθώντας να πολιορκήσει μία μόνο πόλη επί δέκα χρόνια, μοιάζει με άπειρο πρωτάρη.

Η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου γεννήθηκε, πώς αλλιώς, μέσα από ένα

λογοτεχνικό όνειρο, έναν ομηρικό ψίθυρο. Ενώ κοιμόταν, ο Αλέξανδρος ένιωσε να τον πλησιάζει ένας ηλικιωμένος με λευκά μαλλιά. Μόλις έφτασε δίπλα του, ο μυστηριώδης άγνωστος απήγγειλε μερικούς στίχους από την *Οδύσσεια* που μιλούσαν για το νησί Φάρος, που περιτριγυρίζεται από τον πικρό κυματισμό της θάλασσας, απέναντι από την αιγυπτιακή ακτή. Το νησί υπήρχε στ' αλήθεια, βρισκόταν κοντά στο προσχωσιγενές πλάτωμα όπου οι εκβολές του Νείλου ενώνονται με τα νερά της Μεσογείου. Ο Αλέξανδρος, σύμφωνα με τη λογική της εποχής εκείνης, πίστεψε ότι το όραμα που είδε ήταν οίωνός και ίδρυσε στο σημείο εκείνο την πόλη που ήταν γραφτό να ιδρύσει.

Του φάνηκε όμορφο σημείο. Εκεί, η άμμος της ερήμου συναντούσε την υδάτινη έρημο, δυο τοπία μοναχικά, τεράστια, μεταβαλλόμενα, σμιλεμένα από τον άνεμο. Σχεδίασε ο ίδιος με αλεύρι το περίγραμμα, ένα σχεδόν τέλειο παραλληλόγραμμο, σημειώνοντας πού θα ήταν η κεντρική πλατεία, σε ποιους θεούς θα ήταν αφιερωμένοι οι ναοί και ποια θα ήταν η περίμετρος των τειχών που θα προστάτευαν την πόλη. Με τον καιρό, το μικρό νησί του Φάρου ενώθηκε με το δέλτα του ποταμού μέσω ενός μεγάλου υδατοφράκτη και έμελλε να στεγάσει ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου.

Αφού ξεκίνησε η οικοδόμηση της πόλης, ο Αλέξανδρος συνέχισε το ταξίδι του, αφήνοντας εκεί έναν μικρό πληθυσμό από Έλληνες, Ιουδαίους και βοσκούς της περιοχής που ζούσαν για πολύ καιρό στα γύρω χωριά. Οι γηγενείς Αιγύπτιοι, σύμφωνα με την κοινή αποικιοκρατική λογική ανά τους αιώνες, ενσωματώθηκαν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Ο Αλέξανδρος δεν έμελλε να ξαναδεί την πόλη. Επέστρεψε το πώμα του μονάχα, σχεδόν μια δεκαετία αργότερα. Αλλά το 331 π.Χ., όταν ίδρυσε την Αλεξάνδρεια, ήταν είκοσι τεσσάρων χρονών και ένιωθε ανίκητος.

Ήταν νέος και αδυσώπητος. Στην πορεία του προς την Αίγυπτο βγήκε νικητής σε δύο διαδοχικές αναμετρήσεις με τον στρατό του Πέρση

Βασιλέα των Βασιλέων. Κυρίευσε τη σημερινή Τουρκία και τη Συρία, διακηρύσσοντας ότι τις απελευθέρωσε από τον περσικό ζυγό. Κατέλαβε τη λωρίδα της Παλαιστίνης και τη Φοινίκη· όλες αυτές οι πόλεις τού παραδόθηκαν χωρίς να προβάλουν αντίσταση, εκτός από δύο: η Τύρος και η Γάζα. Όταν έπεσαν και αυτές, ύστερα από επτάμηνη πολιορκία, ο απελευθερωτής τούς επέβαλε άγρια τιμωρία. Σταύρωσε τους τελευταίους επιζήσαντες κατά μήκος της ακτής – μια σειρά δύο χιλιάδων σωμάτων έμειναν να ψυχορραγούν μπροστά στη θάλασσα. Τα γυναικόπαιδα πουλήθηκαν ως δούλοι. Ο Μέγας Αλέξανδρος διέταξε να δέσουν τον κυβερνήτη της βασανισμένης Γάζας σε μια άμαξα και να τον σύρουν στην πόλη ώσπου να πεθάνει, όπως έγινε και με το σώμα του Έκτορα στην *Ιλιάδα*. Προφανώς του άρεσε να σκέφτεται ότι ζούσε το δικό του έπος και, πότε πότε, ίσως αντέγραφε κάποια χειρονομία, κάποιο σύμβολο, κάποια θρυλική αγριότητα.

Άλλες φορές τού φαινόταν πιο ηρωικό να είναι γενναιόδωρος με τους πτημένους. Όταν αιχμαλώτισε την οικογένεια του βασιλιά των Περσών Δαρείου, σεβάστηκε τις γυναίκες και αρνήθηκε να τις χρησιμοποιήσει ως ομήρους. Διέταξε να συνεχίσουν να ζουν στα διαμερίσματα τους χωρίς να τις ενοχλούν, διατηρώντας τα ενδύματα και τα κοσμήματά τους. Τους επέτρεψε επίσης να θάψουν τους νεκρούς τους που είχαν χαθεί στη μάχη. Όταν μπήκε στη σκηνή του Δαρείου, είδε χρυσό, ασήμι, αλάβαστρο, οσμίστηκε την ευωδιά της σμύρνας και μεθυστικών αρωμάτων, είδε τον διάκοσμο, τα χαλιά, τα τραπέζια και τους μπουφέδες, έναν πλούτο που δεν είχε γνωρίσει στην επαρχιακή Αυλή της γενέτειράς του, της Μακεδονίας. Είπε στους φίλους του: «Αυτό, λοιπόν, φαίνεται πως σημαίνει να βασιλεύεις». Τότε του παρουσίασαν ένα κιβώτιο, το πιο πολύτιμο και ιδιαίτερο αντικείμενο των αποσκευών του Δαρείου. «Τι θα μπορούσε να είναι τόσο πολύτιμο ώστε να φυλάσσεται εδώ;» ρώτησε τους άντρες του. Είπε ο καθένας τη γνώμη του: χρήματα, κοσμήματα, αρώματα, μπαχαρικά, λάφυρα πολέμου. Ο Αλέξανδρος έγνεψε αρνητικά και, έπειτα από μια σύντομη σιωπή, διέταξε να βάλουν σε εκείνο το κιβώτιο την *Ιλιάδα* του, την οποία δεν αποχωριζόταν ποτέ.

Δεν έχασε ποτέ ούτε μία μάχη. Πάντοτε αντιμετώπιζε σαν όλους τους άλλους τις κακουχίες της εκστρατείας. Μόλις έξι χρόνια αφότου διαδέχθηκε τον πατέρα του στον θρόνο του βασιλιά της Μακεδονίας, στα είκοσι πέντε του χρόνια, είχε διαλύσει τον μεγαλύτερο στρατό της εποχής του και είχε οικειοποιηθεί τους θησαυρούς της Περσικής Αυτοκρατορίας. Δεν ήταν όμως αρκετό για εκείνον. Προχώρησε μέχρι την Κασπία θάλασσα, διέσχισε τα σημερινά Αφγανιστάν, Τουρκμενιστάν και Ουζμπεκιστάν, πέρασε από τα χιονισμένα μονοπάτια της οροσειράς Χίντου Κους κι έπειτα από μια έρημο με κινούμενη άμμο μέχρι τον ποταμό Ώξο, τον σημερινό Αμού Ντάρια. Συνέχισε την προέλασή του σε περιοχές όπου κανείς Έλληνας δεν είχε φτάσει ποτέ (τη Μαράκανδα και τη Πενταποταμία, τις σημερινές Σαμαρκάνδη και Παντζάμπ, αντίστοιχα). Έπαψε πια να σημειώνει λαμπρές νίκες και αναλωνόταν σε έναν εξαντλητικό ανταρτοπόλεμο.

Η ελληνική γλώσσα διαθέτει μια λέξη που περιγράφει την εμμονή του: *πόθος*. Πρόκειται για την επιθυμία για εκείνο που λείπει ή για το άπιαστο, ένα πάθος που γίνεται βάσανο επειδή δεν κατευνάζεται. Δηλώνει επίσης την ταραχή των ερωτευμένων χωρίς ανταπόκριση, αλλά και τον καημό του πένθους, όταν η λαχτάρα μας για έναν άνθρωπο που έχει πεθάνει γίνεται ανυπόφορη. Η λαχτάρα του Αλέξανδρου να πηγαίνει όλο και μακρύτερα, για να ξεφύγει από την πλήξη και τη μετριότητα, αναπαμό δεν είχε. Προτού κλείσει καλά καλά τα τριάντα δύο του χρόνια άρχισε να φοβάται ότι ο κόσμος δεν ήταν αρκετά μεγάλος για εκείνον. Τι θα έκανε εάν μια μέρα δεν υπήρχαν πια άλλα εδάφη για να κατακτήσει;

Ο Αριστοτέλης τον είχε διδάξει ότι τα πέρατα του κόσμου βρίσκονταν πίσω από την οροσειρά Χίντου Κους και ο Αλέξανδρος ήθελε να φτάσει κυριολεκτικά στο άκρο της γης. Η ιδέα να δει με τα μάτια του την άκρη του κόσμου τον τραβούσε σαν μαγνήτης. Θα έβρισκε τον μεγάλο Εξώτερο Ωκεανό για τον οποίο του είχε μιλήσει ο δάσκαλός του; Άραγε, τα νερά της θάλασσας έπεφταν σαν καταρράκτης σε μια απύθμενη άβυσσο; Ή μήπως το τέλος του κόσμου δεν ήταν καν ορατό, κρυμμένο πίσω από μια παχιά λευκή ομίχλη;

Ωστόσο, οι άντρες του Αλέξανδρου, άρρωστοι και ταλαιπωρημένοι από τις βροχές της εποχής των μουσώνων, αρνήθηκαν να συνεχίσουν την προέλαση στην Ινδία. Είχαν μάθει για ένα σπουδαίο άγνωστο ινδικό βασίλειο πέρα από τον Γάγγη. Ο κόσμος δεν φαινόταν να τελειώνει.

Ένας βετεράνος μίλησε εξ ονόματος όλων: υπό τις διαταγές του νεαρού βασιλιά τους, είχαν διασχίσει χιλιάδες χιλιόμετρα, σφαγιάζοντας στο πέρασμά τους τουλάχιστον εκατόσις πενήντα χιλιάδες Ασιάτες. Είχαν αναγκαστεί να θάψουν τους καλύτερούς τους φίλους που έπεσαν στη μάχη. Είχαν υποστεί πείνα, παγετό, δίψα, είχαν διασχίσει την έρημο. Πολλοί είχαν πεθάνει σαν το σκυλί στο αμπέλι από άγνωστες αρρώστιες ή είχαν βάνουσα ακρωτηριαστεί. Οι λίγοι που είχαν επιζήσει, δεν είχαν πια τις ίδιες δυνάμεις όπως όταν ήταν νέοι. Τώρα, τα άλογα κούτσαιναν, τα πόδια τους πονούσαν και οι άμαξες με τις προμήθειες έμεναν κολλημένες στους λασπωμένους δρόμους λόγω του μουσώνα. Μέχρι και οι πόρπες στις ζώνες τους είχαν σκουριάσει, και τα τρόφιμα μούχλιαζαν από την υγρασία. Φορούσαν τρύπιες μπότες για χρόνια. Ήθελαν να γυρίσουν στα σπίτια τους, να χαϊδέψουν τις γυναίκες τους και να αγκαλιάσουν τα παιδιά τους, που ίσα θα τους θυμούνταν. Ένωθαν νοσταλγία για την πατρίδα τους. Αν ο Αλέξανδρος αποφάσιζε να συνεχίσει την εκστρατεία του, θα έπρεπε να το κάνει δίχως να υπολογίζει τους Μακεδόνες στο πλευρό του.

Ο Αλέξανδρος οργίστηκε και, όπως ο Αχιλλέας στην αρχή της *Ιλιάδας*, αποσύρθηκε στη σκηνή του εξαπολύοντας απειλές. Άρχισε ένας ψυχολογικός πόλεμος. Στην αρχή, οι στρατιώτες έμειναν σιωπηλοί, έπειτα άρχισαν να γιουχάρουν τον βασιλιά τους επειδή τα είχε χάσει. Δεν ήταν διατεθειμένοι να του επιτρέψουν να τους ταπεινώσει αφού του είχαν χαρίσει τα καλύτερά τους χρόνια.

Η ένταση κράτησε μέρες. Ύστερα, ο καταπληκτικός στρατός έκανε μεταβολή και πήρε τον δρόμο της επιστροφής για την πατρίδα. Ο Αλέξανδρος, τελικά, έχασε μία μάχη.

Ο Μακεδόνας φίλος

6

Ο Πτολεμαίος ήταν στενός φίλος του Αλέξανδρου και στρατηγός του. Στα πρώτα του βήματα, δεν είχε καμία απολύτως σχέση με την Αίγυπτο. Καταγόταν από οικογένεια ευγενών της Μακεδονίας, αλλά χωρίς καμία αίγλη, και δεν μπορούσε ποτέ να φανταστεί ότι μια μέρα θα γινόταν φαραώ της πλούσιας χώρας του Νείλου, στην οποία βρέθηκε για πρώτη φορά στα σαράντα του σχεδόν χρόνια, χωρίς να γνωρίζει τη γλώσσα, τα έθιμα και την περίπλοκη γραφειοκρατία της. Μα, οι κατακτήσεις του Αλέξανδρου και οι τεράστιες επιπτώσεις τους ήταν μία από εκείνες τις εκπλήξεις της Ιστορίας που κανένας αναλυτής δεν μπορεί να προβλέψει, τουλάχιστον μέχρι να συμβούν.

Μολονότι οι Μακεδόνες ήταν περήφανοι, ήξεραν ότι ο υπόλοιπος κόσμος θεωρούσε τη χώρα τους αταβιστική, ασήμαντη. Ωστόσο, μέσα στο ψηφιδωτό που συνθέταν τα ανεξάρτητα ελληνικά κράτη, βρίσκονταν πολλές βαθμίδες χαμηλότερα από τους «καθαρόαιμους» Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες. Διατηρούσαν την παραδοσιακή μοναρχία ενώ οι περισσότερες πόλεις-κράτη της Ελλάδας είχαν πειραματιστεί με πιο εξελιγμένες μορφές διακυβέρνησης και, σαν να μην έφτανε αυτό, μιλούσαν μια διάλεκτο δυσνόητη για τους υπόλοιπους. Όταν κάποιος από τους βασιλείς τους θέλησε να συμμετάσχει στους Ολυμπιακούς Αγώνες, του έδωσαν την άδεια ύστερα από εξονυχιστικό έλεγχο. Με άλλα λόγια, με το ζόρι τούς δέχονταν ως μέλη της ελληνικής «λέσχης». Για τον υπόλοιπο κόσμο, απλώς δεν υπήρχαν. Την εποχή εκείνη, η Ανατολή ήταν το επίκεντρο του πολιτισμού και συγκέντρωνε το ενδιαφέρον της Ιστορίας· η Δύση ήταν μια σειρά από σκοτεινά και άγρια εδάφη όπου ζούσαν οι βάρβαροι. Στον Άτλαντα των γεωγραφικών αντιλήψεων και προκαταλήψεων, η Μακεδονία βρισκόταν στην περιφέρεια του πολιτισμένου κόσμου. Πιθανότατα ελάχιστοι Αιγύπτιοι θα μπορούσαν να τοποθετήσουν στον χάρτη την πατρίδα του επόμενου βασιλιά τους. Ο Αλέξανδρος έδωσε τέλος σε αυτή την υποτιμητική στάση. Ήταν τόσο ισχυρή προσωπικότητα που όλοι οι Έλληνες τον δέχτηκαν ως δικό

τους. Πράγματι, τον μετέτρεψαν σε εθνικό σύμβολο. Όταν η Ελλάδα βρέθηκε για αιώνες υπό την οθωμανική κυριαρχία, οι Έλληνες έπλεξαν μύθους στους οποίους ο μεγάλος ήρωας Αλέξανδρος επέστρεφε στη ζωή για να ελευθερώσει την πατρίδα τους από τον τουρκικό ζυγό.

Ακόμα και ο Ναπολέοντας ανήλθε από Κορσικανό επαρχιώτη σε Γάλλο χωρίς την παραμικρή αμφισβήτηση καθώς κατακτούσε την Ευρώπη: ο θρίαμβος αποτελεί διαβατήριο που δεν αφήνει περιθώρια για αντιρρήσεις.

Ο Πτολεμαίος ήταν πάντα κοντά στον Αλέξανδρο. Ακόλουθος του πρίγκιπα στη μακεδονική Αυλή, τον συνόδευσε στην αστραπιαία του εκστρατεία ως μέλος των Εταίρων, του επίλεκτου σώματος του ιππικού ενώ υπήρξε και προσωπικός του σωματοφύλακας της απόλυτης εμπιστοσύνης του. Μετά την εξέγερση του Γάγγη, γνώρισε τις κακουχίες του ταξιδιού της επιστροφής, που ξεπέρασαν και τις χειρότερες προβλέψεις: δέχτηκαν ταυτόχρονες επιθέσεις από ελονοσία, δυσεντερία, τίγρεις, και δηλητηριώδη ερπετά και έντομα. Οι εξεγερμένοι λαοί της περιοχής του Ινδού επιτίθεντο σε έναν στρατό εξαντλημένο από τις πορείες κάτω από την υγρή τροπική ζέση. Τον χειμώνα, στην επιστροφή, είχε απομείνει μόνο το ένα τέταρτο των στρατευμάτων που είχαν φτάσει στην Ινδία.

Έπειτα από τόσες νίκες, ταλαιπωρίες και θανάτους, η άνοιξη του 324 π.Χ. ήταν γλυκόπικρη. Ο Πτολεμαίος και ο υπόλοιπος στρατός απολάμβανε μια σύντομη ανάπαυλα στην πόλη Σούσα, στο σημερινό νοτιοανατολικό Ιράν, όταν ο απρόβλεπτος Αλέξανδρος αποφάσισε να οργανώσει μια μεγαλειώδη γιορτή, η οποία περιλάμβανε και μια σειρά ομαδικών γάμων για τον ίδιο και τους αξιωματούχους του. Στη διάρκεια των εορτασμών που κράτησαν πέντε ημέρες, πάντρεψε ογδόντα στρατηγούς του και άτομα του στενού του περιβάλλοντος με γυναίκες, ή μάλλον κορίτσια, της περσικής αριστοκρατίας. Ο ίδιος πρόσθεσε στον κατάλογο με τις συζύγους του –τα μακεδονικά έθιμα επέτρεπαν την πολυγαμία– την πρωτότοκη κόρη του Δαρείου καθώς και μία ακόμα γυναίκα μιας ισχυρής φυλής της Ανατολής. Με μια θεατρική και πολύ καλά μελετημένη κίνηση, οι γαμήλιες τελετές επεκτάθηκαν και στο στράτευμά του. Δέκα χιλιάδες στρατιώτες έλαβαν βασιλική προίκα

για τους γάμους τους με Περσίδες. Επρόκειτο για μια πρωτοφανή προσπάθεια να ευνοηθούν οι μεικτοί γάμοι σε τόσο μεγάλη κλίμακα. Στο μυαλό του Αλέξανδρου είχε καρφωθεί η ιδέα μιας μεικτής, υβριδικής αυτοκρατορίας.

Ο Πτολεμαίος συμμετείχε κι εκείνος στους ομαδικούς γάμους που τελέστηκαν στα Σούσα. Του έλαχε η κόρη ενός πλούσιου σατράπη από το Ιράν. Όπως οι περισσότεροι στρατηγοί, ίσως να προτιμούσε μια παρασημοφόρηση για τις υπηρεσίες του και πέντε ημέρες ανάπαυσης χωρίς περαιτέρω επιπλοκές. Σε γενικές γραμμές, οι άντρες του Αλέξανδρου δεν είχαν την παραμικρή επιθυμία για συναδέλφωση και ποσώς τους ενδιέφερε να συγγενέψουν με τους Πέρσες, τους οποίους μέχρι πρόσφατα σφαγίαζαν στη μάχη. Μέσα στη νέα αυτοκρατορία, σφυρηλατούνταν εντάσεις μεταξύ των εθνικισμών, παρά την πολιτισμική συγχώνευση.

Ο Αλέξανδρος δεν είχε τον χρόνο να επιβάλει το όραμά του. Πέθανε στις αρχές του επόμενου καλοκαιριού στη Βαβυλώνα, στα τριάντα δύο του χρόνια, ενώ είχε υψηλό πυρετό.

7

Καθώς υπαγορεύει τα απομνημονεύματά του στην Αλεξάνδρεια, ένας γερασμένος Πτολεμαίος με τα χαρακτηριστικά του Άντονι Χόπκινς, εξομολογείται στον γραφέα του το μυστικό που τον καταδιώκει και τον βασανίζει: ο θάνατος του Αλέξανδρου δεν προήλθε από φυσικά αίτια. Ο ίδιος και άλλοι αξιωματούχοι του τον δηλητηρίασαν. Η ταινία *–Αλέξανδρος*, του 2004, σε σκηνοθεσία Όλιβερ Στόουν– μετατρέπει τον Πτολεμαίο σε έναν σκοτεινό άντρα, έναν Έλληνα Μάκβεθ, έναν πολεμιστή πιστό στις διαταγές του Αλέξανδρου και αργότερα δολοφόνο του. Στο τέλος της κινηματογραφικής μεταφοράς η μάσκα πέφτει και αποκαλύπτεται ένα σκοτεινό πρόσωπο. Μπορεί όντως να έγιναν έτσι τα πράγματα; Ή μήπως πρέπει να σκεφτούμε ότι ο Όλιβερ Στόουν επιτρέπει εδώ ένα κλείσιμο του ματιού στις θεωρίες συνωμοσίας και στη γοητεία που ασκούν στο λαϊκό αίσθημα οι δολοφονημένοι ηγέτες, όπως άλλωστε κάνει και στο *JFK*, η *Ιστορία που Χαρακτήρισε στη Μνήμη μας*;

Το σίγουρο είναι ότι οι Μακεδόνες αξιωματούχοι του Αλέξανδρου ήταν νευρικοί και πικραμένοι το 323 π.Χ. Την εποχή εκείνη, η μεγαλύτερη μερίδα του στρατεύματος ήταν Ιρανοί ή Ινδοί. Ο Αλέξανδρος επέτρεπε την εισδοχή βαρβάρων, ακόμα και σε σώματα επιλέκτων, χαρίζοντας ακόμα και τίτλους ευγενείας σε μερικούς από αυτούς. Με εμμονική προσήλωση στην ομηρική εξύψωση της ανδρείας, ισχυριζόταν ότι στρατολογήσε τους καλύτερους, ανεξάρτητα από την εθνοτική προέλευσή τους. Οι παλιοί του συμπολεμιστές έβρισκαν προσβλητική και αισχρή τη συγκεκριμένη πολιτική. Αρκούσε όμως αυτό το κίνητρο για να κλονίσει τη βαθιά τους πίστη και να διακινδυνεύσουν όλα όσα διακυβεύονταν εξολοθρεύοντας τον βασιλιά τους;

Ποτέ δεν θα μάθουμε με βεβαιότητα εάν ο Αλέξανδρος δολοφονήθηκε ή εάν πέθανε λόγω κάποιας λοίμωξης (όπως η ελονοσία ή μια απλή γρίπη) που αποτελείωσε ένα κορμί εξουθενωμένο, το οποίο είχε υποστεί βαρείς τραυματισμούς σε εννέα διαφορετικά σημεία καθ' όλη τη διάρκεια των εκστρατειών, ενώ είχε υποβληθεί σε μια σχεδόν απάνθρωπη υπερπροσπάθεια. Την εποχή εκείνη, ο αιφνίδιος θάνατός του αποτέλεσε ένα ισχυρό όπλο που οι διάδοχοι του βασιλιά χρησιμοποίησαν ανερυθρίαστα στη μάχη τους για την κατάληψη της εξουσίας, κατηγορώντας ο ένας τον άλλον για την υποτιθέμενη δολοφονία. Η φήμη της δηλητηρίασης κυκλοφόρησε γρήγορα· ήταν η πιο δραματική εκδοχή και εκείνη με τον μεγαλύτερο αντίκτυπο. Εν μέσω συκοφαντιών, κατηγοριών και αντικρουόμενων συμφερόντων με αφορμή τη διαδοχή, οι ιστορικοί αδυνατούν να δώσουν λύση στο αίνιγμα και το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να αξιολογήσουν τα υπέρ και τα κατά κάθε θεωρίας.

Η φιγούρα του Πτολεμαίου, πιστού φίλου ή πιθανού προδότη, παραμένει παγιδευμένη στο ημίφως.

8

Ο Φρόντο και ο Σαμ, τα δύο χόμπι, φτάνουν στο σκοτεινό σημείο όπου ξεκινούν τα σκαλιά του Κίριθ Ούνγκολ, στις δυτικές οροσειρές της Μόρντορ. Για να ξεπεράσουν τον φόβο τους, συζητούν για τις απίστευ-

τες περιπέτειες που ζουν. Όλα συμβαίνουν λίγο πριν το ξαφνικό τέλος των *Δύο Πύργων*, το δεύτερο μέρος του *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών*, του Τζ. Ρ. Ρ. Τόλκιν. Ο Σαμ Γκάμτζι, που οι αγαπημένες του απολαύσεις στον κόσμο είναι ένα νόστιμο φαί και μια καλή ιστορία, λέει: «Αναρωτιέμαι αν κάποια μέρα θα εμφανιστούμε σε τραγούδια και θρύλους. Εντάξει, είμαστε ήδη κομμάτι ενός θρύλου, εννοείται, αλλά, να, θέλω να πω, αναρωτιέμαι αν θα αποτυπώσουν την ιστορία μας σε λέξεις για να τη διηγούνται δίπλα στη φωτιά ή για να τη διαβάζουν μέσα από έναν χοντροκομμένο τόμο με κόκκινα και μαύρα γράμματα, πολλά πολλά χρόνια αργότερα. Και ο κόσμος θα λέει: “ναι, είναι μια από τις αγαπημένες μου ιστορίες”».

Αυτό ήταν το όνειρο του Αλέξανδρου: να έχει τον προσωπικό του θρύλο, να μπει στα βιβλία για να παραμείνει στη μνήμη των ανθρώπων. Και το κατάφερε. Η σύντομη ζωή του είναι ένας μύθος τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, το Κοράνι και η Βίβλος μιλούν γι' αυτόν. Στην Αλεξάνδρεια, τους αιώνες μετά τον θάνατό του, υφάνθηκε μια φανταστική διήγηση για τα ταξίδια και τις περιπέτειές του, αρχικά στα ελληνικά κι έπειτα μεταφράστηκε στα λατινικά, στα συριακά και σε δεκάδες ακόμα γλώσσες. Το γνωρίζουμε ως «Το μυθιστόρημα του Αλέξανδρου» και έφτασε ως τις μέρες μας μέσα από διαδοχικές εκδοχές και περικοπές. Παραληρηματικό και υπερβολικό, θεωρείται από ορισμένους μελετητές ως το πιο πολυδιαβασμένο βιβλίο στον προνεωτερικό κόσμο, ύστερα από ορισμένα θρησκευτικά κείμενα.

Τον 2ο αιώνα, οι Ρωμαίοι πρόσθεσαν στο όνομά του το προσωνύμιο «Magnus» (Μέγας). Αντίθετα, οι οπαδοί του Ζωροαστρισμού τον αποκαλούσαν «Αλέξανδρος ο Καταραμένος». Δεν του συγχώρησαν ποτέ την πυρκαγιά στο παλάτι της Περσέπολης και τη φωτιά που κατέστρεψε τη βιβλιοθήκη του βασιλιά. Εκεί κάπκε, μεταξύ άλλων, το ιερό βιβλίο του Ζωροαστρισμού, η *Αβέστα*, την οποία οι πιστοί αναγκάστηκαν να την ξαναγράψουν από μνήμης.

Η πάλη του φωτός με το σκοτάδι και οι αντιφάσεις του Αλέξανδρου αντικατοπτρίζονται ήδη στους ιστορικούς του αρχαίου κόσμου που παρουσιάζουν ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών πορτρέτων. Ο Αρριανός τον αποθεώνει, ο Κούρτιος Ρούφος ανακαλύπτει σκοτεινές ζώνες, ο

Πλούταρχος δεν μπορεί να αντισταθεί στη συγκινητική ανεκδοτολογική αφήγηση, είτε σκοτεινή είτε φωτεινή. Όλοι τους ονειροπολούν. Αφήνουν τη βιογραφία του Αλέξανδρου να ξεγλιστρά προς τη μυθολογία, υποχωρώντας στο συγγραφικό τους ένστικτο που οσμίζεται μια σπουδαία ιστορία. Ένας περιηγητής και γεωγράφος της ρωμαϊκής εποχής είπε ειρωνικά ότι όσοι γράφουν για τον Αλέξανδρο πάντα προτιμούν το θαυμαστό παρά το πραγματικό.

Η οπτική των σύγχρονων ιστορικών εξαρτάται από τον βαθμό του ιδεαλισμού και την εποχή στην οποία γράφουν. Στις αρχές του 20ού αιώνα, οι ήρωες έχαιραν ακόμη άκρας υγείας: μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το Ολοκαύτωμα, την ατομική βόμβα και την αποαποικιοποίηση, γίναμε πιο σκεπτικιστές. Τώρα υπάρχουν συγγραφείς που ρίχνουν τον Αλέξανδρο στο ντιβάνι και του καταλογίζουν παράνοια, μεγαλομανία, αγριότητα και αδιαφορία προς τα θύματά του. Ορισμένοι τον συγκρίνουν με τον Αδόλφο Χίτλερ. Η συζήτηση συνεχίζεται και χρωματίζεται από νέες ευαισθησίες.

Εμένα με εκπλήσσει και με συνεπαίρνει το γεγονός ότι η λαϊκή κουλτούρα δεν τον εγκαταλείπει σαν απολίθωμα άλλων καιρών. Στα πιο απρόσμενα μέρη έχω συναντήσει φανατικούς του Αλέξανδρου ικανούς να ζωγραφίσουν σε μια χαρτοπετσέτα ένα γρήγορο σχεδιάγραμμα των κινήσεων του στρατού του στις σπουδαιότερες μάχες. Η μουσική του ονόματός του εξακολουθεί να ηχεί. Ο Καετάνο Βελόζο τού αφιερώνει το τραγούδι «Alexandre» στον δίσκο του *Livro* [Βιβλίο] και οι Βρετανοί *Iron Maiden* το «Alexander the Great» [Μέγας Αλέξανδρος], ένα από τα πιο εμβληματικά τους κομμάτια. Το πάθος αυτού του κομματιού της χέβι μέταλ είναι σχεδόν ιερό: η μπάντα από το Λέιτον δεν το ερμηνεύει ποτέ σε συναυλίες και κυκλοφορεί η φήμη μεταξύ των οπαδών τους ότι θα το παίξουν ζωντανά στην τελευταία τους συναυλία. Σε όλο σχεδόν τον κόσμο άνθρωποι εξακολουθούν να βαφτίζουν τα παιδιά τους Αλέξανδρο –Σικαντέρ στα περσικά, Ισκαντέρ στα αραβικά– σε ανάμνηση του πολεμιστή. Κάθε χρόνο το πρόσωπό του τυπώνεται σε εκατομμύρια προϊόντα που ο αυθεντικός Αλέξανδρος δεν θα ήξερε καν πώς να χρησιμοποιήσει, μπλουζάκια, γραβάτες, θήκες κινητών τηλεφώνων ή βιντεοπαιχνίδια.

Ο Αλέξανδρος, ο κυνηγός της αιωνιότητας, ακτινοβολεί ως θρύλος, όπως το ονειρευόταν. Ωστόσο, αν με ρωτούσαν –όπως έλεγε ο Τόλκιν– ποια είναι η αγαπημένη μου ιστορία για να διηγούμαι δίπλα στη φωτιά, δεν θα επέλεγα τις νίκες ούτε τα ταξίδια, αλλά τη συναρπαστική περιπέτεια της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας.

9

«Ο βασιλιάς πέθανε» σημείωσε στην αστρολογική του πινακίδα ένας Βαβυλώνιος γραφέας. Από καθαρή τύχη, το έγγραφο έφτασε σχεδόν άθικτο ως τις μέρες μας. Ήταν η δεκάτη Ιουνίου του έτους 323 π.Χ. και δεν χρειαζόταν να μελετήσει κανείς τα αστέρια για να μαντέψει ότι έρχονταν επικίνδυνοι καιροί. Ο Αλέξανδρος άφηνε πίσω του δύο εύθραυστους διαδόχους: έναν ετεροθαλή αδερφό, τον οποίο όλοι θεωρούσαν ανόπιο και έναν αγέννητο γιο, στην κοιλιά της Ρωξάνης, μιας εκ των τριών συζύγων του. Ο Βαβυλώνιος γραφέας, γνώστης της ιστορίας και των μηχανισμών της μοναρχίας, ίσως συλλογιζόταν, εκείνο το γεμάτο οίωνους απόγευμα, το χάος των διαδοχών που πυροδοτούσαν περίπλοκους και άγριους πολέμους. Αυτό φοβόταν πολύς κόσμος τότε και αυτό ακριβώς συνέβη. Το αιματοκύλισμα δεν άργησε να ξεκινήσει. Η Ρωξάνη δολοφόνησε τις άλλες δύο χήρες του Αλέξανδρου, για να βεβαιωθεί ότι ο γιος της δεν θα είχε ανταγωνιστές. Οι ισχυρότεροι Μακεδόνες στρατηγοί κήρυξαν πόλεμο μεταξύ τους. Επί πολλά έτη, επικράτησε μια μεθοδική σφαγή, έως ότου να εξοντωθούν όλα τα μέλη της βασιλικής οικογένειας: ο ανόπιος ετεροθαλής αδερφός, η μητέρα του Αλέξανδρου, η γυναίκα του η Ρωξάνη και ο γιος του, προτού κλείσει τα δώδεκά του χρόνια. Ταυτόχρονα, η αυτοκρατορία τελούσε υπό διάλυση. Ο Σέλευκος, ένας από τους στρατηγούς του Αλέξανδρου, πούλησε τα εδάφη που είχε κατακτήσει ο Αλέξανδρος στην Ινδία σε έναν τοπικό άρχοντα για την απίστευτη τιμή των πεντακοσίων ινδικών πολεμικών ελεφάντων, τους οποίους χρησιμοποίησε για να συνεχίσει να πολεμά ενάντια στους Μακεδόνες αντιπάλους του. Στρατιές μισθοφόρων παρείχαν τις υπηρεσίες τους επί δεκαετίες σε όποιον πρόσφερε την

υψηλότερη αμοιβή. Έπειτα από πολυετείς μάχες, αγριότητες, αντεκδικήσεις και τεράστιες απώλειες ανθρώπινων ζωών, τρεις άρχοντες επικράτησαν: ο Σέλευκος στην Ασία, ο Αντίγονος στη Μακεδονία και ο Πτολεμαίος στην Αίγυπτο. Από τους τρεις, ο Πτολεμαίος ήταν ο μόνος που δεν βρήκε βίαιο θάνατο.

Ο Πτολεμαίος εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο, όπου και πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του. Πολέμησε με νύχια και με δόντια ενάντια στους παλιούς του συντρόφους για πολλές δεκαετίες για να παραμείνει στον θρόνο του. Και, στις ανάπαυλες ανάμεσα στους εμφύλιους πολέμους με τους Μακεδόνες, προσπαθούσε να γνωρίσει την τεράστια χώρα που κυβερνούσε. Όλα στη χώρα εκείνη ήταν εντυπωσιακά: οι πυραμίδες, οι ίβιδες, οι αμμοθύελλες, οι κυματιστοί αμμόλοφοι, το βάδισμα των καμήλων, οι παράξενες θεότητες με κεφάλια ζώων, οι ευνούχοι, οι περούκες και τα ξυρισμένα κεφάλια, οι λαοθάλασσες τις ημέρες των εορτών, οι ιερές γάτες των οποίων η θανάτωση ήταν έγκλημα, τα ιερογλυφικά, οι τελετουργίες του παλατιού, οι υπεράνθρωπος κλίμακας ναοί, η φοβερή εξουσία των ιερέων, ο μαύρος ελώδης Νείλος καθώς ξεχυνόταν από το δέλτα του προς τη θάλασσα, οι κροκόδειλοι, οι πεδιάδες όπου τις άφθονες σοδειές έτρεφαν τα κόκαλα των νεκρών, η μπίρα, οι ιπποπόταμοι, η έρημος, όπου τίποτα δεν παραμένει πέρα από τον καταστροφικό χρόνο, η ταρίχευση, οι μούμιες, το τελετουργικό της ζωής, η λατρεία του παρελθόντος, η πίστη στον θάνατο.

Ο Πτολεμαίος θα πρέπει να ένιωθε αποπροσανατολισμένος, μπερδεμένος, απομονωμένος. Δεν καταλάβαινε την αιγυπτιακή γλώσσα, ήταν αδέξιος στις τελετές και υποψιαζόταν ότι οι αυλικοί του γελούσαν εις βάρος του. Ωστόσο, είχε μάθει από τον Αλέξανδρο να φέρεται με τόλμη. Αν δεν μπορείς να καταλάβεις τα σύμβολα, φτιάξε δικά σου. Αν η Αίγυπτος σε προκαλεί με το θρυλικό της παρελθόν, μετακίνησε την πρωτεύουσα στην Αλεξάνδρεια –τη μόνη πόλη χωρίς παρελθόν– και κάνε την το σημαντικότερο κέντρο σε όλη τη Μεσόγειο. Αν οι υπήκοοί σου δεν εμπιστεύονται τους νεωτερισμούς, φρόντισε να συγκεντρώσεις στη χώρα σου όλη την τόλμη του πνεύματος και της επιστήμης.

Ο Πτολεμαίος διέθεσε τεράστια πλούτη για την ανέγερση του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας.

ΠΩΣ ΔΙΑΣΧΙΖΟΥΝ ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΤΟΝ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ; ΕΝΑ ΣΥΝΑΡΠΑΣΤΙΚΟ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Μια περιπλάνηση με στάσεις στα πεδία των μαχών του Αλέξανδρου και στη Βίλα των Παπύρων, στα ανάκτορα της Κλεοπάτρας και στον τόπο δολοφονίας της Υπατίας, στις βιβλιοθήκες και στα εργαστήρια αντιγραφής χειρογράφων, στις πυρές όπου κάηκαν απαγορευμένοι κώδικες και στα γκουλάγκ, στη βιβλιοθήκη του Σαράγεβο και στον υπόγειο λαβύρινθο της Οξφόρδης το έτος 2000. Ένα νήμα που ενώνει τους κλασικούς με τον σύγχρονο κόσμο...

Μια συλλογική περιπέτεια με ήρωες χιλιάδες πρόσωπα, τα οποία συνέβαλαν στη δημιουργία και την προστασία των βιβλίων: αφηγήτριες, γραφείς, εικονογράφοι, μεταφραστές, πλανόδιοι πωλητές, δασκάλες, λόγιοι, κατάσκοποι, εξεγερμένοι, μοναχές, σκλάβοι, τυχοδιώκτριες... αναγνώστες σε κορυφές βουνών και δίπλα στη θάλασσα, στις πρωτεύουσες που σφύζουν από ζωή και σε απομακρυσμένους θύλακες όπου βρίσκει καταφύγιο η γνώση σε χαστικούς καιρούς. Οι απλοί άνθρωποι, τα ονόματα των οποίων δεν καταγράφει η Ιστορία, είναι οι πρωταγωνιστές αυτού του βιβλίου.

**ΒΙΒΛΙΑ ΦΤΙΑΓΜΕΝΑ ΑΠΟ ΚΑΠΝΟ, ΠΕΤΡΑ, ΛΑΣΠΗ, ΚΑΛΑΜΙΑ, ΜΕΤΑΞΙ,
ΔΕΡΜΑ, ΔΕΝΤΡΑ ΚΑΙ, ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ, ΑΠΟ ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΦΩΣ**

Η αγάπη για τα βιβλία και το διάβασμα διαπερνά κάθε σελίδα αυτού του αριστουργήματος. Είμαι σίγουρος ότι θα διαβάζεται από τους σημερινούς αναγνώστες, αλλά και για πολλά χρόνια ακόμα.

MARIO VARGAS LLOSA, ΝΟΜΠΕΛ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ 2010

Μια απολαυστική περιδιάβαση στην ιστορία του βιβλίου. Άλλη μια απόδειξη πως το βιβλίο δεν έχει πει ακόμη την τελευταία του λέξη.

LE FIGARO

Προβάλλει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τις βάσεις του κόσμου μας: τα βιβλία.

NRC

ISBN: 978-618-03-2857-8

9 786180 328578

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82857

metaixmio.gr